
Частина 2
ФІЛОСОФІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

**ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНА
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СВІТУ**

Валентин Вандишев

**ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ВКОРІНЕННЯ
РЕЛІГІЙНОГО ВЧЕННЯ ПАЇСІЯ ВЕЛИЧКОВСЬКОГО
(до 290-річчя мислителя)**

Розглянуто особливості формування особистості визначного релігійного мислителя XVIII ст. Паїсія Величковського. Акцентовано увагу на обставинах подвижницької діяльності старця, формуванні його концепції релігійного служіння, впливі досвіду авторитетних отців християнської церкви. Досліджено філософсько-психологічне підґрунтя вчення мислителя.

Ключові слова: віра, аскеза, розумна молитва, розумне роблення, само-спостереження.

Паїсій Нямецький або Паїсій Величковський (Петро Іванович Величковський) (1722-1794) — визначний релігійний мислитель XVIII ст. Значною мірою саме під його впливом змінилася зовнішність російського чернецтва: піднеслося значення внутрішнього духовного подвигу, про характер якого можна судити на прикладі старцівства Оптиної Пустині і зображення його в російській літературі, особливо в романі Ф.М. Достоєвського “Брати Карамазови”. Визначні письменники та релігійні філософи тієї доби, які долучились до цього досвіду, М.В. Гоголь, І.В. Киреевський, Л.М. Толстой, В.С.Соловйов, К.М. Леонтьєв та ін. відмітили цей духовний рух в російському чернецтві, вивчали його і випробовували на собі його вплив.

Народився Петро Величковський у Полтаві, в сім’ї протоієрея, спадкового священика. І батько Петра, і дід, і прадід були полтавськими протопопами. Батько його, Іоан Величковський, був настоятелем Успенського

собору. На п'ятому році життя хлопчик втратив батька, а на сьомому році був відданий матір'ю у соборну школу, де вивчав буквар, часослов і псалтир. Вивчившись читати, Петро полюбив читання. За його словами, він у дитинстві прочитав усе Святе Письмо Старого і Нового Заповіту, житія святих, повчання св. Іоана Златоуста і св. Єфрема Сирина. Рано захоплювало його подвижницьке життя святих, особливо пустинників: він мріяв, подібно до них, жити у пустелі, на самоті, в праці і молитві, наслідуючи убогість і простоту Христову.

У 1735 році Петро поступив на навчання до Київської Академії. Сучасниками майбутнього старця Паїсія частково по навчанню в Академії,

частково по замешканню у Києві були знамениті згодом: Георгій Коніський (архієпископ Могильовський), Григорій Сковорода, Симон Тодорський (архієпископ Псковський, мовознавець і законовчитель імператриці Катерини Другої), Арсеній Мацеевич (митрополит Ростовський) та ін. Проте провчившись в Академії три роки, юний Петро залишив навчання, оскільки не хотів вчитися, як він уважав, язичницькій мудрості греків і римлян, постійно чуючи імена богів і богинь еллінських і відповідні поеми і байки. З *латинської школи* Паїсій пішов у школу *грецьку*, в грецький монастир.

У якомусь сенсі можна вважати, що Григорій Сковорода був близький по духу свого шукання Істини цьому значному мислителю свого XVIII століття¹. Подібно до Григорія і Петро починав своє учення в Київській Академії. Подібно до Григорія і Петро жадав припасти до життєдайних витоків знання, але тут для нього авторитетними носіями істини були вже східні батьки Церкви: Василій Великий, Макарій Єгипетський, Єфрем Сирин, Іоан Златоуст і ін. Подібно до Григорія і Петро багато мандрував Україною, пізніше поселившись у Києво-Печерській лаврі.

Утім, Паїсій обрав іншу аскезу, в 1746 році переселившись на Афон, остаточно вибравши шлях відлюдництва. Звертає на себе увагу перш за все принципово інший, ніж у багатьох ченців-аскетів, підхід Паїсія Величковського до справи духовного життя, яке полягає не в зовнішніх подвигах, а у внутрішньому наближенні до Бога, в "духовній роботі", в постійній "увазі собі", в боротьбі зі своїми гріховними потягами, в освяченні і освіті серця "розумною молитвою". Такої мети не просто досягти без зречення своєї гріховної волі, без підпорядкування себе керівництву досвідченого на-

ставника або, за відсутності його, непохитному керівництву Слова Божого і писань святих отців.

На Афоні Паїсій почав збирати і перевіряти слов'янські переклади аскетичних пам'яток, життєписи і молитовні практики старців, які досить часто були спотворені недбайливими і малокомпетентними переписувачами. Паїсій багато зробив для повернення духу дійсного Візантійського подвижництва в монастир на Афоні і в Нямецький монастир у Молдавії. Щоправда, потрібні книги вдалося знайти Паїсію Величковському не у великих обителях, а в невеликому і віддаленому скиті св. Василя, який влаштували виходці з Кессарії Каппадокійської.

На думку Паїсія Величковського, невірно мислять ті, хто думають ніби розумне роблення (*російською мовою: "делание"*) притаманне одним лише досконалим людям, які досягли безпристрасності і святості. Ті, хто думають так, обмежують своє моління одним тільки зовнішнім виконанням псалмоспіву, тропарів і канонів, не розуміючи того, що таке зовнішнє моління призначене нам святими отцями тільки як тимчасове, зважаючи на неміч і дитинство нашого розуму з тим, щоб ми, поступово вдосконалюючись, сходили на ступінь розумного роблення і ні в якому разі не залишалися при одному тільки зовнішньому молінні. За словами святого Григорія, тільки одним немовлятам властиво, здійснюючи вустами зовнішнє моління, думати, що вони здійснюють щось велике, і, втішаючись кількістю читаного, виховувати в собі внутрішнього фарисея. На думку святого Симеона Нового Богослова, той, хто обмежується зовнішнім чиненням молитви, не може досягти внутрішнього світу і досягти успіху в чесноті, бо він подібний до того, хто веде боротьбу зі своїми ворогами в нічній темряві, він чує голоси ворогів, отримує рани від них, але не бачить ясно, хто вони, звідки вони прийшли, як і для чого вони борються з ним. За словами святого Ісаака Сириня і преподобного Нила Сорського, якби хто-небудь захотів крім розумної молитви одним тільки зовнішнім молінням і зовнішніми відчуттями відбити наступ вражий і протистояти якійсь пристрасті або лукавому помислу, той скоро виявився б багато разів переможеним, бо біси, долаючи його в боротьбі і знову добровільно йому підкоряючись, ніби ним переможені, знущаються над ним і спонукають його до пихатості і самовпевненості, проголошуючи його вчителем і пастирем овець.

Зі сказаного можна бачити силу і міру як розумної молитви, так і зовнішнього моління. Не треба думати, ніби святі отці, утримуючи нас від непомірного зовнішнього моління і обертаючи до розумної молитви, зневажають цим зовнішню молитву. Та не станеться! Бо всі священнодіяння Церкви встановлені в ній Святим Духом і всі вони відображають у собі таємницю

втілення Бога Слова. І немає нічого в церковних обрядах людського, але все є справа Божої благодаті, що не зростає від наших достоїнств і не зменшується від наших гріхів. Але, стверджував Паїсій Величковський, тут йдеться не про статuti святої Церкви, а про особливе правило і проживання кожного з ченців, тобто про розумну молитву як таке дійство, яке старанністю і сердечною правдивістю, а не одними тільки словами, проголошуваними без уваги вустами і язиком, зазвичай повертає благодать Святого Духа. І цим розумним робленням може розумно займатися не тільки досконала людина, але і всякий початківець і пристрасна людина, що мовить серцем.

Розумну молитву Паїсій визначав як гаряче звернення до імені Ісуса Христа, розумом у серці здійснюване. Сам старець пояснює це так: “Повсякчасне творення цієї молитви, щоб нею завжди зберігати в душі і в серці Найсолодшого Ісуса і невпинно пам’ятати в собі Його найдорожче Ім’я, невимовно запалюючись молитвою любити Його”. Зазначу, що тут немає і тіні номіналізму: Ім’я Ісусове для віруючого — не пустий звук: це — символ, знаряддя дійсного спілкування із Ним. Воно відкриває Господа і містить Його, як міститься Він в освяченій іконі чи в стародавній священній речі. Хоча, можливо, тут є відгомін пантеїзму.

Зазначимо, що творіння молитви Ісусової є не тільки засобом, але і кінцевою метою духовного життя. Засобом, тому що слова допомагають зупинити і сконцентрувати увагу в одному місці і на одному предметі. Кінцевою метою тому, що присутність Всевишнього Бога, відкриваючись і передаючись через Ім’я Ісуса Христа, досягає своєї мети і настільки захоплює всю нашу істоту, головним чином серце, що, на думку св. Паїсія, навіть биття його стає молитвою і прославлянням Господа. Допоки молитва повторюється механічно і не контролюється розумом, мети цієї не можна досягнути. Необхідно, щоб розум ніби заглибився в молитву і щоб молитва оволоділа ним, щоб небесне світло проникло до самої глибини людської істоти і освітило її. Такий сенс слів старця в його науці “сходити від розуму в серце”.

Від того, хто молиться, вимагається зусилля, щоб відкрити себе до сприйняття цієї “дійсної присутності”, щоб проникло воно до самої глибини розуму і осяяла його. Отець Паїсій розрізняє два ступені розумної молитви. На першому переважає відчуття особистого хворобливого зусилля: це — “для новоначальних молитва, відповідна робленню”; молитва “діяльна” веде того, хто молиться, крізь пустелю, де віра, як зірка дороговказна, освітлює один лише образ Христа, на якого уповає розум.

Другий ступінь — “молитва благодатна”, молитва творча, діє мимоволі, під особливим впливом благодаті і межує з “баченням”. “Благодать Божя, узявши очищений нею розум, як немовля, за руку підносить його”

на духовні вершини. Це — “осяйна або чиста молитва”. Ніхто не може досягти цього стану без допомоги Божої. Кожен, хто знайомий зі східною духовністю, виявить у цьому визначенні вплив ісіхазму (від гр. *спокій, безмовність, відстороненість*) — релігійно-містичної течії, яка виникла у Візантії в IV-VII ст. і отримала подальший розвиток у XIII-XIV ст. У широкому сенсі — це етико-аскетичне вчення про шлях до єднання людини з Богом через очищення серця сльозами і самозосередження свідомості. Учення включало в себе систему психофізичного контролю, дещо зовнішньо подібну методам йоги.

За суттю вченню св. Паїсія притаманна значна доля окультизму. Проблемою для неофіта є засвоєння принципу “Пізнай самого себе”. Вивчення себе — це важка робота, в якій самому успіху досягти практично неможливо, бо тут потрібна допомога вчителя. Починається вивчення себе з самопізнання, з аналізу і самоспостереження. Спочатку треба навчитися пам’ятати себе (зазначте, пам’ятати не про себе, бо це швидше егоїзм!), пам’ятати повсякчас, що ти є, що ти присутній при будь-якому акті споглядання як той, хто безпосередньо діє сам водночас завжди спостерігає себе ніби ззовні. І лише навчившись пам’ятати себе, можна вже пам’ятати про щось постійно. Потім треба навчитися згадувати себе під час самоспостереження, і так далі. У разі “розумної молитви” постійно пам’ятати себе, як покликаного пам’ятати про Ісуса Христа, як про беззаперечний сенс свого служіння. Тут треба зауважити, що будь-яка людина, фанатично віддана якійсь ідеї чи справі, саме так і робить, а тому й досягає успіху!

Заглиблення в молитовне дійство практично завжди приводить до механічного повторювання молитви, а це не що інше як особливий вид сну. Тому Паїсій вимагає пам’ятати в процесі молитви і себе, і зміст молитви. Представники релігійно-окультичного напрямку в філософії давно вже звернули на це увагу².

Саме для того, щоб усвідомити суть стародавнього вчення про природу людського ества взагалі і про природу самопізнання людини зокрема і зробив старець Паїсій зі своїми товаришами-сподвижниками колосальну працю, переклавши з грецької мови багато святоотецьких подвижницьких книг і виправивши існуючі на той час хибні переклади. На суворих чернечих засадах він створив чернече братство, що послужило зразком і для російських чернечих обителів. Володіючи особливим даром організації і об’єднання, він створив у своєму монастирі щось на кшталт духовно-просвітницького центру, досвідчену академію вчителів духовного життя, де було виховано чимало майбутніх російських старців, які розповсюдили вчення і заповіді старця Паїсія по російських монастирях.

ОБЪ УМНОЙ МОЛИТВѢ
(Возражение противъ хулителей ея)

Сочиненіе старца схимонаха и архимандрита
Паісія Величковскаго, настоятеля Нямецкаго
и другихъ Молдавскихъ монастырей

Що ж до власне Біблії, то для Паїсія Величковського вона була Писанням Священним, керівництвом до розуміння того, як може досягти віруючий любов'ю і смиренням “добротолюбія”. Саме так і називається книга, яка прославила Паїсія. Видання словено-руського “добротолюбія”, у якому Паїсій учить “розумному робленню”, тобто дійству з постійним пригадуванням себе як того, хто робить, — це дуже серйозний філософсько-психологічний трактат, який наполегливо намагалися зрозуміти як його сучасники, так і пізніші християнські мислителі і філософи.

Згадуючи визначну постать Паїсія Величковського, не можна не згадати і величну постать його ровесника (який і народився, і залишив цей світ на 18 днів раніше) Григорія Савовича Сковороду. У Григорія Савовича також було своє “добротолюбіє”, але як наполеглива вимога постійного нагадування собі, про свою

самосуцність, про своє справжнє покликання, про “споріднену працю”.

На відміну від Паїсія Величковського, Григорій Сковорода йшов до Істини, будучи щиро прихильним до окультних цінностей, які він вбачав у сокровенних глибинах Біблії. Шлях чернечого сподвижництва його не спокусив, швидше до чернецтва він ставився негативно. Шлях мандрівного філософа-старчика для Сковороди і був саме його відходом від догматичного спрощення сутності і духу Біблії, такого характерного для офіційної Церкви. Тому і Біблія для Григорія Савовича — це мир символічний, шлях духовного прозріння, керівництво для духовного самопізнання.

Таким чином, ми бачимо, що доба XVIII ст. на терені української релігійної традиції явила яскраві зразки високої духовної культури, орієнтовані на пошуки сенсу життя крізь призму свідомого відданого служіння Господу. І саме це духовне подвижництво значною мірою вплинуло на розвиток як вітчизняної культури взагалі, так і вітчизняної літератури зокрема.

1. Див.: Вандышев В.Н. Феномен русской философии: соискание и филиация идей. — Суми: Вид-во СумДУ, 2010. — С. 119–125.
2. Успенский П.Д. В поисках чудесного: Пер. с англ. — СПб.: Издательство Чернышева, 1994. — С. 143–144.

SUMMARY

Valentyn Vandyshv

PHILOSOPHICAL-PSYCHOLOGICAL TAKING ROOT OF RELIGIOUS STUDIES OF PAISIJ VELICHKOVSKIJ (TO THE 290-TH ANNIVERSARY OF THINKER)

The features of forming of personality of prominent religious thinker of XVIII century Paisij Velichkovskij are considered. Attention is accented on the circumstances of selfless activity of starec, forming of his conception of religious service, influence of experience of authoritative paters of Christian church.